

Introducció a les tècniques qualitatives

Carles-Enric Riba Campos

PID_00152987

Índex

1. Trets distintius de les tècniques qualitatives.....	5
1.1. Revisió de conceptes. <i>Tècnica qualitativa: una paradoxa?</i>	5
1.2. Les tècniques en clau qualitativa I: la permeabilitat del mètode i la incorporació dels nombres	8
1.2.1. Permeabilitat a l'ús de tècniques de les diferents tradicions qualitatives	8
1.2.2. Els nombres i la investigació qualitativa	10
1.3. Les tècniques en clau qualitativa II: l'art i l'ofici; la reflexivitat i l'espiral de la recerca	12
1.3.1. La tècnica com art o ofici	12
1.3.2. Tècnica, reflexivitat i espiral qualitativa	13
2. Àmbits d'aplicació de les tècniques qualitatives.....	16
2.1. Registre, mostratge i l'encetament de l'anàlisi	16
2.1.1. Mostratge	16
2.1.2. Registre	17
2.1.3. Anàlisi	18
2.2. Organització d'aquests materials	20
Bibliografia.....	23

1. Trets distintius de les tècniques qualitatives

1.1. Revisió de conceptes. *Tècnica qualitativa: una paradoxa?*

Sota una primera mirada la noció de *tècnica* no encaixa prou bé en el motllo dels mètodes qualitatius.

Una concepció canònica, generalment acceptada, de l'estructura i funcionament troncal de la investigació qualitativa sembla *a priori* renyida amb la idea de tècnica. Argumentarem aquesta primera idea a partir d'un recordatori dels conceptes principals associats a la metodologia qualitativa, per un costat, i al concepte de tècnica, per un altre, amb l'objectiu de fonamentar aquesta primera impressió de contrasentit o paradoxa.

Vegeu també

Per a una concepció canònica de l'estructura i funcionament troncal de la investigació qualitativa podeu veure els materials de l'assignatura *Mètodes d'investigació qualitativa*.

1) Per una banda, els mètodes qualitatius:

- Prefereixen habitualment les estratègies idiogràfiques.
- Solen optar per la construcció d'objectes d'estudi més densos i complexos i per perspectives holístiques o globals sobre aquests.
- Prefereixen les estratègies observacionals, i renuncien gairebé sempre a la cerca de relacions causals, ja que opten per l'establiment de relacions globals.
- Solen buscar validesa d'aplicació i ecològica abans que validesa interna o de replicació.
- Tenen en compte la subjectivitat per mitjà de l'observació participant o de l'observació documental, mitjançant l'adopció de punts de vista interiors (èmics) respecte a l'objecte d'estudi i assumint la intersubjectivitat com a valor.
- Tenen molt en compte els significats inferits dels subjectes o comunicats per aquests, la qual cosa fa que utilitzin habitualment unitats molars i que l'investigador adopti el paper d'interpret o hermeneuta a partir de materials verbals o escrits.

Aquestes orientacions metodològiques lliguen amb objectes d'estudi:

- Relacionats amb les representacions personals i culturals, amb les intencions i valors –compartits– de les persones.
- Relacionats amb processos socials, grupals i interpersonals que fan servir l'expressió, la comunicació i –naturalment– el llenguatge.
- Lligats a processos vinculats amb les regles que governen el comportament en els diversos àmbits (familiar, educatiu, laboral, públic, etc.) de la societat humana.
- En suma, els estudis qualitius difícilment poden prescindir de material verbal o escrit i en les seves interpretacions tenen el suport de les accions humanes sobre el context molar i social en el qual ocorren aquelles.

I en consonància amb tot això, el tarannà de l'investigador qualitatiu és aquell que:

- Busca la comprensió en profunditat de fenòmens complexos, tant des del punt de vista d'ell mateix, com a observador, com des del punt de vista del subjecte.
- Exhibeix un tarannà habitualment reflexiu, crític i relativista respecte als valors oficials de la ciència.
- No manté la definició del problema d'investigació de manera immutable al llarg de la recerca, sinó que redefineix aquest mateix problema i revisa les seves interpretacions en el curs del mateix procés de recollida i anàlisi d'informació.
- Per tant, de manera corresponent, és freqüent que tampoc mantingui igual els protocols aplicats al llarg d'una mateixa investigació.
- En suma, l'investigador qualitatiu difícilment pot deslligar-se o distanciar-se de la realitat que estudia i això l'obliga a adaptar-s'hi contínuament i, sovint, a comprometre-s'hi, encara que això representi pèrdua d'objectivitat.

2) Per una altra banda, el concepte de *tècnica* s'ha de distingir del de *mètode*, i cal que tinguem en compte les idees fonamentals següents:

- Denominem *tècniques* els diferents protocols que cal utilitzar en els diferents moments de l'aplicació d'un mètode concret. Per tant, l'investigador no solament selecciona estratègies metodològiques i mètodes dintre d'aquestes, sinó que també tria entre les tècniques possibles i pertinents dintre del procés d'aplicació d'un mètode.
- Una tècnica s'entén, així, com un protocol o guió d'operacions o instruccions fix, que cal seguir sense gaires alteracions o canvis. Un cop se-

Vegeu també

El concepte de *tècnica* ha estat distingit del de *mètode* en l'assignatura *Introducció als mètodes d'investigació en psicologia*.

leccionades una o diverses tècniques dintre de l'aplicació d'un mètode, l'investigador ja no ha de continuar, en principi, la seva feina selectiva.

- Conseqüentment, doncs, les tècniques són codis o estructures relativament tancades i rígides, que el científic emprava tal com s'especifica en el "manual d'instruccions". Per contra, les estratègies i els mètodes són més oberts i flexibles, en tant que toleren diverses línies de realització i possibilitats dintre d'una orientació global única.

És fàcil advertir un bon nombre d'incompatibilitats o dissonàncies conceptuals entre les característiques enumerades en el punt 1 i les del punt 2. Atenint-nos a les més evidents cal ressaltar que:

- Les tècniques funcionen com instruments invariables a mitjà termini. Així, un test s'ha de revisar periòdicament però no entre cada una de les aplicacions ni –menys encara– en el si d'aquestes. Al contrari, en una investigació qualitativa es poden redefinir el problema, l'objecte d'estudi i els instruments de registre i anàlisi emprats de manera pràcticament contínua.
- Per tant, en la fase més aplicada i concreta del mètode, l'investigador qualitatiu encara té l'opció de canviar el rumb o escollir entre diferents camins, opcions que estarien renyides amb l'ús d'una tècnica entesa com a protocol tancat, ús que, per cert, permet sovint que l'investigador principal delegui en un ajudant l'aplicació de protocols de registre o anàlisi. Així, un test el pot passar als subjectes una persona mínimament qualificada, la qual també podria tal volta fer certs càlculs o recomptes de puntuacions; en canvi, la interpretació dels resultats en clau diagnòstica és convenient que la faci un clínic expert, probablement qui encapçali la recerca corresponent. Però en l'àmbit qualitatiu aquesta subdivisió del treball és encara més arriscada: no és prudent que una entrevista en profunditat o la conducció d'un estudi de grups focals siguin encarregades a algú amb coneixements purament tècnics i que no tingui present l'abast de la recerca en la seva totalitat.
- En el marc de la metodologia estàndard, les tècniques han estat definides com a codis tancats, en què cada instrucció té un valor i no té lloc l'ambigüitat ni cap mena de relativisme. Inversament, l'investigador qualitatiu desenvolupa la seva activitat mitjançant codis oberts, i concedeix un espai important a la polisèmia i a la multiplicitat de versions i interpretacions.

Tot comptat i debatut sembla, tal com sospitàvem al principi d'aquests paràgrafs, que hi ha una conspícua contradicció entre la noció estricta de tècnica i l'orientació global de la metodologia qualitativa. Els dubtes que promou aquesta contradicció es poden presentar de manera més gràfica materialitzant-los en un cas concret.

Exemple

Podem preguntar-nos: és una tècnica l'entrevista en profunditat en la tradició de Carl Rogers? És una tècnica l'anàlisi de contingut?

Podem avançar que la resposta a preguntes com aquestes no serà sempre la mateixa. És obvi que si la resposta a la primera d'aquestes preguntes ha de ser afirmativa cal que ampliem el marc de referència en el qual situem la noció de *tècnica*. Pel que fa a la segona, la resposta dependrà de quin tipus d'anàlisi de contingut considerem.

Per a validar la noció de *tècnica* en el marc dels mètodes qualitius, cal ampliar-la i adaptar-la a certes característiques d'aquests mètodes.

1.2. Les tècniques en clau qualitativa I: la permeabilitat del mètode i la incorporació dels nombres

L'ús de tècniques, incloent-hi les numèriques, és compatible amb la metodologia qualitativa, però és més o menys pertinent segons quina sigui l'epistemologia subjacent.

1.2.1. Permeabilitat a l'ús de tècniques de les diferents tradicions qualitatives

Els mètodes qualitius no constitueixen una col·lecció homogènia ni un front monolític d'estratègies i pràctiques de recerca. De la mateixa manera que no tots els investigadors quantitius acceptarien l'etiqueta de *positivistes*, tampoc no hi ha un denominador comú únic, o indiscutible, entre tots els mètodes qualitius. Alguns d'aquests mètodes admeten millor que altres la inclusió de tècniques i donen més marge a la rendibilitat d'aquestes. Les metodologies dels incidents crítics o dels escenaris i espècimens de Barker, per exemple, són eminentment observacionals, abocades al treball de camp, i permeten una interpretació final en clau qualitativa; però al mateix temps s'apliquen com a tècniques que, malgrat la seva flexibilitat, estan estructurades com a protocols estables que cal aprendre i memoritzar. Per contra, altres aproximacions qualitatives com la teoria fonamentada o l'anàlisi del discurs presenten una façana tècnica menys visible, ja que depenen més de l'experiència, coneixements i habilitat de l'analista, dintre de l'orientació teòrica escollida, que no pas de protocols precisos i tancats.

En un marc de consideracions més global, la permeabilitat a les tècniques de les tradicions qualitatives i dels mètodes que s'hi associen depèn dels diferents llenguatges o substrats epistemològics que les sostenen i, en particular, de com enfronten el problema de la representació. En aquesta perspectiva Gubrium i Holstein fan una aportació força interessant, i distingeixen quatre orientacions troncalment dintre del feix de les tradicions qualitatives particulars: fenomenologia, interaccionisme simbòlic, constructivisme, etnografia, etnometodologia, estructuralisme lingüístic, narrativa i semiòtica, etc. Cada una d'aquestes

Vegeu també

En l'assignatura *Mètodes d'investigació qualitativa* heu tingut ocasió de comprovar que els mètodes qualitius no constitueixen una col·lecció homogènia ni un front monolític d'estratègies i pràctiques de recerca.

Lectura recomanada

Podem consultar l'obra següent:
J. Gubrium i J. Holstein (1997). *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.

orientacions donaria respostes diferents a les preguntes sobre representació, sobre com es concep, què interessa d'aquesta. Aquestes quatre orientacions troncal són:

1) L'orientació que aquests autors titllen de *naturalista*, amb vocació realista i detallista executada mitjançant la voluntat de copsar què passa, què s'observa, en situacions de camp, i quin contingut tenen els contextos quotidians. La interpretació del científic no voldria imposar significats i pretendria aprofundir en el *què s'esdevé* en la realitat, sense considerar que aquest *què* depèn d'un *com*, és a dir, de la forma de representació escollida per a fer-lo intel·ligible. Però cal no oblidar que tant les interpretacions del científic ("des de fora") com les del subjecte ("des de dintre") són representacions de la realitat, no la realitat mateixa.

2) L'orientació *etnometodològica*, denominació que, en aquest context, té un significat més extens que el que habitualment s'atribueix a aquesta tradició qualitativa, que inclou també l'anàlisi conversacional. És tan detallista com l'anterior però està centrada en l'estudi de la interacció parlada i de les pràctiques socials justificades o integrades en termes de sentit comú. Ara els procediments de registre preferits són les gravacions en àudio o vídeo. El biaix de l'etnometodologia és l'invers del naturalisme: el focus de l'interès del científic s'adreça envers el *com* però tendeix a oblidar el *què*, tant del fet com del seu context. Això equival a dir que veiem més la carn que l'esquelet de la representació oferta de la realitat social o conductual.

3) L'orientació que Gubrium i Holstein anomenen *emocionalisme*. Aquesta cerca un contacte íntim amb els subjectes estudiats, una relació intensa i profunda amb ells. En harmonia amb això, el procediment preferit de recollida d'informació és l'entrevista oberta, les històries de vida o els registres biogràfics. Ajuda a captar la subjectivitat, les experiències dels subjectes i el seu món privat, però a costa de fer-ho per mitjà d'una categorització popular, no analitzada, de l'emoció i el sentiment. El dèficit de l'emocionalisme seria semblant al del naturalisme, però encara oferiria arestes més agudes, atès que confondria la realitat amb la realitat del subjecte, i amb un determinat color de la representació –l'emocional– d'aquesta realitat.

4) Finalment, el *postmodernisme* porta el relativisme a un extrem disgregatiu, qüestiona tant la noció de *subjecte* com la de *camp*, i produeix discursos barrejats de ciència, assaig i opinió. La recollida d'informació es faria mitjançant qualsevol sistema. El relativisme i la crítica inherent a aquesta tradició podrien fàcilment caure en el sofisma i, malgrat que revelarien l'engany de les representacions, això aniria acompanyat d'una negació poc pragmàtica dels continguts de les pràctiques conductuals i socials i, en conseqüència, d'un nihilisme poc útil a la societat i poc científic.

Si acceptem la classificació de Gubrium i Holstein, salta a la vista que la utilització de tècniques més obertes o més rígides encaixa millor amb les dues primeres d'aquestes tradicions, quan busquem el *què* o el *com* de certs comportaments, processos o dinàmiques psicològiques o socials, per bé que aquest *com* o aquest *què* constitueix només una part de la realitat abordada. A l'inrevés, les dues últimes tradicions promouen pràctiques de recerca i de discurs molt més laxes, relativistes i molt menys sistemàtiques i assimilables a les normes científiques genèriques, per la qual cosa l'ús en el seu si de tècniques establertes i amb un grau de flexibilitat limitat seria molt més problemàtic.

1.2.2. Els nombres i la investigació qualitativa

Un factor particular, però crucial, que condiona l'aspecte més o menys tècnic dels protocols de recerca és la quantificació, els nombres. És clar que, més enllà de la insuficient etiqueta lèxica que marca la dicotomia entre *qualitatiu* i *quantitatiu*, hi ha altres trets distintius que separen els dos continents metodològics, tal com hem recordat a l'inici d'aquest mòdul. Certament, els estudis qualitatius poden caracteritzar-se com aquells en els quals "les dades apareixen més aviat en forma de mots que de nombres" (Miles i Huberman, 1984, p. 21), però aquesta afirmació no exclou taxativament la utilització de xifres o de càlculs matemàtics. En cap cas hem de pensar que aquest recurs assenyala la diferència principal entre els mètodes qualitatius i quantitativus.

Al capdavant, la investigació qualitativa ha de plantejar-se una qüestió central: la de si vol ser científica o no. Qualsevol resposta a aquesta pregunta és respectable, però les regles del joc han de ser obeïdes sigui quina sigui la posició que adopta el científic. I si la investigació qualitativa vol ser científica, aleshores ha de servir una sèrie de normes generals que qualsevol tipus de metodologia hauria de complir, tant la qualitativa com la quantitativa. Mesurar o, si més no, avaluar, descriure, classificar, són funcions que tota ciència ha de ser capaç de complir en algun moment del seu desenvolupament o de la seva història. I tota ciència ha d'intentar justificar els seus resultats o interpretacions en clau de fiabilitat, validesa o generalitzabilitat, entesa d'una manera o d'una altra. Quan l'investigador qualitatiu no fila gaire prim en aquest terreny –es despreocupa completament del tema de la científicitat– és quan mostra el flanc a la crítica dels investigadors quantitativus, crítica de vegades legítima.

Lectura recomanada

Podeu consultar:

M. B. Miles i A. M. Huberman (1984). *Qualitative data Analysis*. Beverly Hills: Sage.

En resum, no hem d'excloure l'ús de tècniques de registre, mesura o anàlisi matemàtica o numèrica en el si de metodologies bàsicament qualitatives. El problema que es deriva d'aquest ús no és el de la seva legitimitat o pertinença, sinó el de com cal optimitzar i dotar d'eficàcia aquesta utilització combinada de recursos qualitius i quantitius, el de com es poden triangular dins d'una mateixa investigació o de diverses investigacions coordinades.

Com es poden combinar mètodes

Sigui com sigui, el problema de com cal integrar mesures o anàlisis quantitatives dintre de recerques qualitatives remet al tema més general de com es poden combinar mètodes i, particularment, articular metodologies quantitatives i qualitatives, tema del qual ja heu tingut un tast en l'assignatura *Introducció als mètodes d'investigació en psicologia*.

Silverman (2006, p. 52) fa alguns suggeriments sobre de quina manera es poden incorporar tècniques quantitatives numèriques en una recerca qualitativa. A banda de la puntualització prudent i justa que els nombres també poden "parlar" (s'entén que un cop relacionats, interpretats), els suggeriments principals apunten que l'ús de mesures i tècniques quantitatives d'anàlisi:

- 1) Permet valoracions globals del corpus complet de dades, les quals se solen perdre en l'anàlisi qualitativa intensiva, detallada i focal.
- 2) Permet situar en un marc de referència estable i defensable les impressions que observadors o subjectes tenen sobre determinats aspectes de la conducta o la interacció.

En aquesta línia, aquest autor explica que, en un estudi sobre l'atenció a malalts de càncer a Anglaterra, la percepció que els pacients mateixos comunicaven i que també tenia l'investigador que les consultes privades duraven més i deixaven més marge d'intervenció als pacients que les de la sanitat pública, es va veure confirmada per simples mesures de temps i freqüència, en relació amb la totalitat de pacients i metges de la mostra. Això, al seu torn, va permetre fer alguns contrastos estadístics comparatius, de manera que les conclusions preses des del vessant qualitatiu van ser confirmades per les del vessant quantitatiu, i les quantitatives foren aprofundides i també validades per l'anàlisi qualitativa, i es van integrar així les dues aproximacions fins a afermar un model d'interpretació coherent i blindat.

Les orientacions naturalistes i etnometodològiques són les que admeten millor l'ús de tècniques en el si de la recerca; les tècniques numèriques són en general utilitzables en règim de complementarietat dins de recerques qualitatives.

Lectures recomanades

Podeu ampliar la informació sobre el problema de combinar mètodes i, particularment, d'articular metodologies quantitatives i qualitatives, en els textos següents:

- U. Flick (2004). *Introducción a la investigación cualitativa* (cap. XXI, pp. 277-285). Madrid: Morata.
- S. Schmelkes (2001). La combinación de estrategias cuantitativas y cualitativas en la investigación educativa: reflexiones a partir de tres estudios. *Revista Electrónica de Investigación Educativa*, 3 (2), 1-13. Incloem aquest text com a exemple d'una estratègia possible d'integració entre mètodes qualitius i quantitius.

Si voleu aprofundir en la qüestió des d'una òptica més global podeu accedir a

- B. R. Johnson i A. J. Onwuegbuzie (2004). Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come. *Educational Researcher*, 33 (7), 14-26.

Lectura recomanada

Podeu consultar:

- D. Silverman (2006). *Interpreting Qualitative Data*, 3a. ed. London: Sage.

1.3. Les tècniques en clau qualitativa II: l'art i l'ofici; la reflexivitat i l'espiral de la recerca

L'ús de les tècniques en l'àmbit qualitatiu es pot associar a l'ofici de l'investigador i també a la reflexivitat i a la progressió espiral de la recerca.

1.3.1. La tècnica com art o ofici

Una altra perspectiva des de la qual es pot veure el paper de les tècniques en la metodologia qualitativa és aquesta: etimològicament el mot *tècnica* prové del grec τέχνη, terme que es referia a una habilitat aplicada a la creació de quelcom, particularment a la que convertia un element natural en un altre d'artificial, per exemple una massa de fang en una àmfora.

Tanmateix, aquesta activitat no es podia exercir de qualsevol manera, sinó que havia d'estar sostinguda per una trama de regles. Així, doncs, entre el *mètode* –un joc de regles que permeten recórrer un camí, cap a una meta– i la *tècnica* –una habilitat aplicada a quelcom concret, d'una manera concreta– hi pot haver diferències mínimes o subtils segons el marc en el qual es consideren, diferències que fins i tot poden arribar a ser de matís. Essencialment, el mètode deixa marge a les eleccions i dóna més llibertat a qui el practica, mentre que la tècnica és més tancada i admet menys flexibilitat, atès que les regles que utilitza estan en bona mesura determinades per l'objecte, o l'objectiu, al qual es refereixen. Però és innegable que entre els dos conceptes hi ha una zona de difícil adscripció.

De fet, en la seva accepció original grega el mot *tècnica* podia denotar tant un art com un ofici: l'art d'esculpir, l'art de navegar, l'art de governar; però –també– l'ofici d'esculpir, l'ofici de navegar, l'ofici de governar. És en la direcció que marquen aquestes accepcions que podem acomodar el concepte de tècnica a la metodologia qualitativa. S'ha afirmat moltes vegades que l'investigador qualitatiu ha de tenir ofici, i en l'espai d'accions, condicions i objectius que separa l'art de la ciència és evident que les disciplines socials que són treballades mitjançant mètodes qualitatius ocuparien una posició més a prop de l'activitat artística, per la creativitat i l'obertura de criteris que s'hi toleren, que no pas les ciències naturals.

Amb això no suggerim que un investigador experimental no hagi de ser creatiu, no hagi de tenir ofici, a l'hora de planificar o decidir; ara bé, el paper que compleixen les tècniques en la seva activitat d'indagació o intervenció és diferent del que compleixen en una investigació qualitativa: en aquesta no solament el mètode admet transformacions al llarg de la recerca (com en la recerca experimental, per exemple, en substituir una hipòtesi per una altra, en afegir o eliminar variables independents o subjectes), sinó que les tècni-

ques aplicades mateixes també ho consenten. Així, un investigador que estigui construint una història de vida, no solament pot ampliar la mostra inicial o decidir analitzar documentació dels subjectes a més de les seves declaracions en les entrevistes, sinó que ha de ser capaç de modificar el guió d'aquestes darreres al llarg del procés d'indagació o de canviar sobre la marxa la seva manera de relacionar-se amb els entrevistats, i recollir al final l'experiència adquirida per mitjà d'aquests canvis.

Per consegüent, sembla que la cabuda de les tècniques en el si de la metodologia qualitativa té força a veure amb l'ofici de l'investigador, però al seu torn aquest ofici es refereix preferentment a la capacitat que tingui aquesta classe d'investigador de canviar de rumb, d'avançar i retrocedir, de substituir, d'introduir variacions en els seus plans, tant metodològics com tècnics. En conjunt, aquesta capacitat enllaça amb el recorregut espiral típic de la recerca qualitativa i amb el seu caràcter reflexiu i lligat al context d'allò que s'estudia i als processos mutants en els quals es troba immers, tema que abordarem en el subapartat següent.

1.3.2. Tècnica, reflexivitat i espiral qualitativa

Es diu que la investigació qualitativa és reflexiva en dos sentits:

- Perquè, en estudiar els actes de parla o les accions significatives de subjectes, grups o societats, l'observador ha de tenir en compte que els uns i les altres retornen al subjecte emissor mateix, són percebudes per aquest mateix agent, el qual els ha atribuït un significat. Aquest significat mantingut o modulats repercuteix en els missatges o accions posteriors.
- Perquè l'observador es troba submergit en la mateixa situació que estudia, en forma part substancial, circumstància que fa impossible sostenir una pretensió d'objectivitat semblant a la de la ciència clàssica. Per tant, cada descripció o interpretació és relativa a un triangle particular –àdhuc singular–, el triangle *observador-observat-context*; això també dificulta la generalització entesa de la manera habitual. Hi ha hagut autors radicals en aquest terreny que han arribat a afirmar la incommensurabilitat de cada situació o context d'observació/interpretació. No hi hauria cap fórmula ni lògica ni estadística que permetés transformar un àmbit d'observació concret en un altre, establir un pont entre aquests. El màxim que podem fer és posar-los un al costat de l'altre, escatir quins elements tenen en comú. Si pretenguéssim generalitzar a partir de diferents contextos d'observació, estariem eliminant les diferències, les particularitats i els matisos, estariem homogeneïtzant mons personals o culturals, operació que no tindria interès per a un investigador qualitatiu.

En tots dos casos, tant les accions del subjecte com les de l'investigador, en el context de la recerca, recauen sobre ells mateixos i alteren el seu dipòsit d'experiència, són reflexives.

Un resultat de tot això és que la descripció, o interpretació, que en termes convencionals anomenaríem *objectiva* –és a dir, la del científic– mai no coincideix totalment amb la del subjecte, grup o cultura estudiats; i, de manera corresponent, la caracterització que fa el científic de les pràctiques socials rarament justifica una previsió del curs de l'acció i dels processos de significat que l'acompanyen, tret que incorpori els judicis dels estudiats al costat del seus. A més, en el curs de la recerca el mateix subjecte no segueix una línia recta en el desenvolupament i construcció dels mons que crea i habita, ja que es veu afectat per la seva percepció del canvis en el context, potser induïts en part per l'investigador mateix.

Representa tot això un obstacle infranquejable per a l'investigador qualitatiu? No, però sí que l'obliga a adoptar una estratègia adaptativa peculiar: ha d'atansar-se a allò que investiga, però també allunyar-se'n per tal de guanyar una certa distanciació; ha de revisar contínuament tant els instruments de registre i anàlisi com el rumb metodològic global, de manera que si no s'han assolit els objectius prefixats cal substituir-los o adaptar-los; ha d'avançar unes vegades i retrocedir unes altres, segons els resultats obtinguts fins al moment, passant per situacions semblants progressivament enriquides per l'experiència; i cada vegada que reprèn l'objecte d'estudi escollit ha de redefinir-lo en més o menys mesura. En definitiva, ha de fer un camí sinuós i sovint espiral.

L'art, la creativitat i l'ofici de l'investigador es mostra en la seva competència en desplaçar-se per aquest laberint i en progressar cap a la sortida, segurament per a entrar en un altre laberint. La metodologia qualitativa reconeix habitualment que l'avenç no és en línia recta, ni tan sols en línia trencada, sinó mitjançant una estratègia que podríem denominar *de taca d'oli*, o en una espiral que va connectant les diferents parts d'una investigació o diferents investigacions entre si.

Dins d'aquesta dinàmica, és temerari suposar que una tècnica pot mantenir-se estable i immutable al llarg del procés d'una recerca. L'investigador qualitatiu no sol fer servir instruments estandarditzats, especialment en les primeres fases del seu treball (Shaw, 2003, p. 32). Per bé que demostra el seu ofici mitjançant el bon ús d'algunes tècniques, és igualment cert que aquestes són flexibles, revisables sobre la marxa i adaptables a l'enorme varietat de circumstàncies de la recerca psicològica i social.

Vegeu també

Tots aquests temes van ser encetats en els mòduls 1 i 6 de l'assignatura *Mètodes d'investigació qualitativa*. Recordeu que la dificultat de generalitzar en perspectiva qualitativa se solucionava amb una estratègia inductiva (*generalització en mosaic*) referida a l'estudi de casos.

Lectura recomanada

La idea de la incommensurabilitat entre àmbits de sentit prové d'Alfred Schütz.

F. J. Noya (1995). Metodología, contexto y reflexividad. Una perspectiva constructivista y contextualista sobre la relación cualitativo-cuantitativo en la investigación social. A J. Gutiérrez i J. M. Delgado (Eds.), *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales* (pp. 121-140). Madrid: Síntesis.

Lectura recomanada

I. F. Shaw (2003). *La evaluación cualitativa. Introducción a los métodos cualitativos*. Barcelona: Paidós.

Atès el caràcter artesanal de la recerca qualitativa, l'ofici que exigeix i el procés reflexiu i espiral que implica, les tècniques que s'hi empren sempre han d'estar obertes a la revisió, la modificació o la substitució.

2. Àmbits d'aplicació de les tècniques qualitatives

2.1. Registre, mostratge i l'encetament de l'anàlisi

Les tècniques d'anàlisi es poden aplicar al llarg de tota una investigació –en el mostratge, el registre d'informació o en la interpretació–, ja que l'anàlisi en recerca qualitativa es duu a terme des del primer contacte amb el tema d'estudi.

Distingirem de bon començament tres àmbits en els quals es poden aplicar les tècniques qualitatives: el **mostratge**, el **registre** i l'**anàlisi** mateixa.

Però cal tenir present que en la recerca qualitativa les operacions d'anàlisi estan vives des dels primers moments d'una investigació. Efectivament, l'investigador qualitatiu es presta menys que cap altre a la fal·làcia que, en un primer moment, no analitza, ni interpreta, i manté la seva ment completament neutral davant de la realitat que desfila al seu davant, mentre que, a partir del registre d'informació en unes condicions determinades, ja es pot permetre interpretar i fer inferències. Això no és així i molts textos d'anàlisi qualitativa fan èmfasi en aquest punt. Des de l'instant que l'investigador selecciona subjectes per la seva pertinència als objectius de l'estudi i decideix quins són els motlles i filtres que li serviran per a aplegar i organitzar la informació, ja fa alguna mena d'anàlisi. Retornarem a aquesta qüestió més endavant.

2.1.1. Mostratge

En la investigació qualitativa, igual que en la quantitativa, el mostratge consisteix en qualsevol operació o decisió de selecció dels subjectes, de les conductes o materials o dels contextos que es volen estudiar, operacions associades a la delimitació i definició de l'objecte d'estudi que aborda la investigació. Tanmateix, en perspectiva qualitativa aquestes operacions solen estar limitades, o modulades, per l'orientació bàsicament idiogràfica que orienta la recerca envers metes locals i singulars, és a dir, per la seva preferència per l'estudi de casos.

Vegeu també

Reviseu el mòdul 5 de l'assignatura *Introducció als mètodes d'investigació en psicologia* i els mòduls 1 i 6 de l'assignatura *Mètodes d'investigació qualitativa*.

No obstant això, això no allibera l'investigador qualitatiu de la necessitat d'escollir el cas que ha d'abordar. Per altra banda, cal adonar-se que, fins i tot dintre d'un cas o d'un grup de casos, també són inevitables les eleccions –per exemple, respecte a qui cal observar, qui cal entrevistar, quins documents cal

tenir en compte, àdhuc quina metodologia general convé seguir–, i que aquestes eleccions són les que demanen unes pautes tècniques, unes regles precises, perquè es puguin portar a terme correctament.

Les decisions de mostratge tenen repercussions evidents en la direcció i abast de la generalització, la qual també sabem que, en l'enfocament qualitatiu, es resol mitjançant la triangulació o la inducció de casos, més que amb inferències estadístiques.

Un altre factor que diferencia el mostratge qualitatiu del quantitatiu és el seu caràcter canviant. L'investigador qualitatiu modifica els seus plans en el curs del procés d'investigació mateix, sense esperar a haver obtingut un corpus de dades complet. Així, una primera selecció d'informants pot precedir a una ampliació d'aquesta mostra inicial al cap d'un temps, àdhuc a un canvi d'estratègia en l'elecció.

Diguem finalment que, segons alguns autors, el mostratge no solament afecta les fonts o contextos d'informació seleccionats (subjectes, accions, documents, instruments, situacions), sinó que es pot referir igualment al següent:

- A quina part de la informació recollida es processa o interpreta en darrer terme (amb el benentès que no tot el que s'ha registrat té la mateixa rendibilitat o pertinença).
- A quina part dels resultats o interpretacions es publica o presenta davant de la comunitat científica.

2.1.2. Registre

Les tècniques de registre o recol·lecció d'informació corresponen a totes aquelles operacions, protocols o tasques que, en el curs d'una recerca, tenen com a finalitat l'obtenció de materials classificables o interpretables; en definitiva, serveixen per a l'obtenció de dades. En perspectiva qualitativa aquestes dades, com ja hem indicat, són preferentment verbals i posseïdores d'un significat assignat pel subjecte, grup o cultura de referència; poden incloure qualsevol manifestació de la comunicació i la interacció social humanes, escrites, orals o gestuals; textos, gravacions acústiques i audiovisuals. Finalment, diguem que aquestes dades, en tant que material sobre el qual s'aplica l'anàlisi, han de conformar descripcions o categoritzacions riques i denses, les quals són la base d'una interpretació global i en profunditat, objectiu que persegueixen la majoria de recerques qualitatives.

Gibbs (2007, p. 2) aporta la llista següent de dades registrables en una investigació qualitativa, la qual adaptem lleugerament:

- Gravacions en vídeo o àudio d'entrevistes individuals i focals.
- Transcripcions d'aquestes mateixes entrevistes.

Lectura recomanada

Podeu consultar:
G. Gibbs (2007). *Analyzing Qualitative Data*. London: Sage.

- Materials etnogràfics recol·lectats mitjançant observació participant i informants.
- Documents públics (premsa, llibres, revistes).
- Documents privats o personals (cartes, diaris, autoinformes).
- Gravacions en àudio o vídeo d'interaccions diàdiques o grupals, i de converses, en observació participant o no participant.
- Correu electrònic.
- Tertúlies.
- Webs.
- Publicitat estàtica, televisiva o cinematogràfica.
- Gravacions de programes de televisió.
- Pel·lícules.
- Vídeos domèstics.
- Fotos.

Amb tot, el material analitzat més freqüentment en investigacions qualitatives és el text, ja sigui producte de transcripcions del comportament verbal dels subjectes, ja sigui en forma de document genuí. Els materials audiovisuals solen ser transformats en text mitjançant la transcripció de l'analista mateix. Convé aquí fer una distinció que contribuirà a evitar malentesos: l'autoria dels textos en qüestió pot ser dels subjectes o de l'observador científic. Quan un observador fa un registre narratiu del comportaments dels infants en una aula o d'una situació (gravada) de concurs televisiu, crea documents; en canvi quan treballa sobre una carta, un diari o un informe oficial, el document és un producte del subjecte o de la institució estudiats.

2.1.3. Anàlisi

L'anàlisi de dades qualitatives n'implica la transformació, d'uns valors de significat a uns altres. L'anàlisi sempre implica esmicolament, selecció i classificació o arranament de la informació obtinguda i, a partir d'aquest arranament, porta a una assignació de significats nous. Dit en termes més metodològics i més convencionals, l'anàlisi qualitativa exigeix a l'investigador dos tipus de competències: la d'**organitzar** les dades, sintetitzant-les i representant-les, i la d'**interpretar-les** i extreure'n conclusions.

Tanmateix, aquestes dues fases no són totalment seqüencials, com en el cas de la investigació quantitativa, sinó que sovint interaccionen sincrònicament al llarg de dos processos paral·lels que s'alimenten mútuament. Com hem sentenciat, l'anàlisi pot començar des de l'inici d'una investigació, amb l'entrada de l'investigador en la situació de camp: aquest darrer no és un simple embut per on entra la informació xifrada; ans al contrari, analitza allò que percep des del primer moment. Al mateix temps que l'investigador obté i ordena respostes d'entrevistes, recull material documental o fa observacions eventuais, inicia la

Vegeu també

En l'assignatura *Mètodes d'investigació qualitativa* ja es van exposar algunes tècniques de registre, totalment o parcialment qualitatives, amb un grau de desenvolupament considerable. Un exemple d'això serien els mòduls o apartats sobre entrevistes, sobre els espècimens de Barker o sobre els incidents crítics, tot i que, certament, la metodologia associada a aquestes tècniques desbordava la fase de registre pròpiament dita.

Sovint l'investigador qualitatiu no analitza el material registrat "en brut", sinó que primer el filtra o elabora, organitzant-lo per a facilitar el registre i –també– la classificació, avaluació (o mesura) de la informació obtinguda. Així, també gràcies a l'assignatura abans citada, heu après que el científic organitza el material conductual o verbal recollit per mitjà d'un procés de codificació que inclou operacions de segmentació i categorització. En el mòdul "Les tècniques qualitatives en la selecció i tractament de la informació" ampliarem i aprofundirem el que es va dir allà, i presentarem les diferents fases d'aquest procés.

interpretació –sempre provisional– de les dades ja emmagatzemades (la qual potser orientarà els seus registres posteriors), i tal volta ho fa sobre la base d'un diari de recerca. Res d'això equival a dir que aquesta dinàmica és desordenada o arbitrària: al contrari, igual que l'anàlisi quantitativa, la qualitativa s'ha de dur a terme amb una estratègia sistemàtica, a més de reflexiva, per bé que el grau de flexibilitat que s'hi tolera és més gran.

El corollari d'aquest caràcter interactiu del procés "organització ↔ interpretació" és que l'anàlisi pot no acabar amb la interpretació de les dades. En efecte, retornant a un tema recurrent en les pàgines prèvies, l'avenç de la investigació és cíclic i espiral i, en conseqüència, el significat atribuït a aquelles dades ens obliga a reflexionar-hi, sobre el seu arranjament i sobre les conclusions que se n'han derivat, i ens empeny a començar de nou un altre procés diferent sobre la base del que hem après en el primer.

Per a completar aquesta visió general de l'anàlisi qualitativa adaptem la caracterització que fan dels seus dos moments –l'organització i la interpretació– Miles i Huberman (1984, p. 212 i ss.).

D'una banda, l'**organització de les dades** té dos vessants: la reducció de dades i la representació de dades.

La **reducció de dades** inclou, des del punt de vista d'aquests autors:

- Operacions que podrien considerar-se de mostratge, com la selecció de casos, contextos o instruments de recollida emprats en la recerca i que determinen l'aparença final que tindran les dades.
- Focalitzacions de l'interès de l'investigador que porten a agrupar les dades "brutes" o bé a esfilegar-les i a atendre'n el detall.
- Classificacions, categoritzacions, tipologies, abstraccions..., en definitiva, d'aquest mateix material en brut.
- Paràfrasis.
- Sumaris i resums.
- Descarts.
- Quantificació.

Podeu notar que sota una òptica qualitativa la quantificació no coincideix amb la reducció de dades, sinó que és una de les seves formes.

Lectura recomanada

Podeu consultar:

M. B. Miles i A. M. Huberman (1984). *Qualitative data Analysis*. Beverly Hills: Sage.

La **representació** de les dades consisteix, per als autors citats, en un compost organitzat d'informació que constitueix la base sobre la qual l'investigador pot fer comparacions, establir relacions i arribar a conclusions. El suport material d'aquesta base és divers:

- El text narratiu és el format de representació històricament més freqüent dels materials qualitatius. És clar que ens referim a les notes, diaris o resums de l'investigador mateix, entesos com a punt de partida de la interpretació que segueix directament.
- Matrius, gràfics, xarxes, esquemes, mapes, entesos com a formes de representació de les dades alternatives al text, les quals impliquen un grau d'arranjament i d'elaboració més gran que aquell.

D'altra banda, la **interpretació** de dades ja organitzades (reduïdes i representades d'una manera particular) inclou l'extracció de conclusions i la seva verificació.

Les **conclusions**, com ja hem indicat, comporten una assignació extra de significat a les dades. En la pràctica, el significat assignat sol néixer de les comparacions efectuades i de les relacions establertes entre classificacions de subjectes, categories (verbals o textuals) o contextos. En un tipus d'investigació –l'avaluativa– el significat s'ajusta a un judici de valor qualitatiu que ordena el cas estudiat respecte als altres del seu mateix tipus i deriva en una proposta d'intervenció.

La **verificació** està lligada a la consistència i validesa de les dades tingudes en compte i, en clau plenament qualitativa, al seu contrast amb el punt de vista d'informants i subjectes. I, un cop més, les conclusions i la seva verificació s'influencien mútuament al llarg del procés interpretatiu.

En la recerca qualitativa la relació entre mostratge, registre i anàlisi no és lineal, ni rígida: en qualsevol moment l'investigador pot revisar la selecció feta, els registres obtinguts o l'organització i interpretació de les dades.

2.2. Organització d'aquests materials

En aquest mòdul introductori, i especialment en l'apartat anterior, s'han apuntat els temes principals d'aquesta assignatura, tal com es desgranaran i apareixeran al llarg dels següents. Tanmateix, ja hem suggerit que els temes en qüestió –tècniques qualitatives de mostratge, de registre i d'anàlisi– tindran un pes diferent dintre del conjunt, per raons que també han estat argumentades.

Les tècniques de mostratge i registre quedaran exposades en el mòdul "Les tècniques qualitatives en la selecció i tractament de la informació". El mostratge qualitatiu adreçat a subjectes o situacions sol ser molt lax, fora de la tradició de la teoria fonamentada (*grounded theory*) i, per consegüent, la presentació en aquest mòdul es concentrarà en aspectes generals lligats a la tradició esmentada, de manera que es deixarà per al mòdul "L'anàlisi de contingut en perspectiva qualitativa" tot el que fa referència al mostratge específicament textual, en el context de l'anàlisi de contingut.

Per altra banda, recordem de nou que els registres qualitius ja van ser parcialment explicats en l'assignatura *Mètodes d'investigació qualitativa*, com a materialització de l'enfocament científic propi d'aquests mètodes en formes de recollida d'informació adients. Tant l'entrevista com els registres d'espècimens i els incidents crítics representen, com a mínim, protocols de registre adaptats a la mentalitat qualitativa. Així mateix, allà ens vam referir puntualment a les tècniques de transcripció d'entrevistes o converses, i les vam diferenciar de les de cerca i obtenció de documents. Ara la nostra exposició es concentrarà en la sistematització i ampliació del que fou dit allà, i a continuació passarà a ocupar-se dels aspectes de codificació i categorització, desenvolupats en la darrera part del mòdul a partir dels conceptes de segmentació i categorització ja treballats també en l'assignatura esmentada.

La resta d'aquests materials tractaran de les diferents orientacions de l'anàlisi de dades qualitatives, fase en la qual s'han diversificat i enriquit més els protocols de caire tècnic, cada un dels quals manté una personalitat pròpia, tot i compartir amb els altres una base epistemològica i metodològica comuna.

D'acord amb aquest plantejament, en el mòdul "L'anàlisi de contingut en perspectiva qualitativa" abordarem l'anàlisi de contingut en general, des del mostratge textual fins a les unitats i mesures.

En el mòdul "L'anàlisi del discurs" entrarem en les tècniques d'anàlisi del discurs, després d'haver fet una breu posada al dia dels conceptes bàsics i imprescindibles.

Finalment, en el mòdul "L'anàlisi de la imatge" farem una revisió de les tècniques d'anàlisi no textual, adaptades a l'estudi de la imatge i dels materials visuals, i ho farem tant en el vessant de la comunicació no verbal i les accions humanes com en el dels "textos" icònics, com la fotografia, la televisió o el cinema.

Bibliografia

- Flick, U. (2004). *Introducción a la investigación cualitativa*. Madrid: Morata.
- Gibbs, G. (2007). *Analyzing Qualitative Data*. London: Sage.
- Gubrium, J. i Holstein, J. (1997). *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.
- Johnson, B. R. i Onwuegbuzie, A. J. (2004). Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come. *Educational Researcher*, 33 (7), 14-26.
- Miles, M. B. i Huberman, A. M. (1984). *Qualitative data Analysis*. Beverly Hills: Sage.
- Noya, F. J. (1995). Metodología, contexto y reflexividad. Una perspectiva constructivista y contextualista sobre la relación cualitativo-cuantitativo en la investigación social. A Gutiérrez, J. i Delgado, J. M. (Eds.), *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales* (pp. 121-140). Madrid: Síntesis.
- Schmelkes, S. (2001). La combinación de estrategias cuantitativas y cualitativas en la investigación educativa: Reflexiones a partir de tres estudios. *Revista Electrónica de Investigación Educativa*, 3 (2), 1-13.
- Shaw, I. F. (2003). *La evaluación cualitativa. Introducción a los métodos cualitativos*. Barcelona: Paidós.
- Silverman, D. (2006). *Interpreting Qualitative Data* (3a. ed.). London: Sage.

